

MODALITY SEMANTIC FIELDS OF -(A/I)r MORPHEME IN TURKISH LANGUAGE

Türkçe’de -(A/I)r Biçimbiriminin Kiplik Anlam Alanları¹

Nesrin GÜNAY²

Abstract

In this paper, modality semantic fields of finite verbs which are conjugated with -(A/I)r morpheme and corresponds to the term of “aorist” in Turkish are determined. While determining these semantic fields, genres of verbs regarding their manner of action and aspect, their usage with modal adverbs, and types of texts and narratives, in which these verbs are used, are taken into consideration. In order to determine of semantic fields of finite verbs used in aorist, semantic fields are studied first and then contextual fields are handled. While determining contextual semantic fields, examples as sentence and phrase selected from different literary genres are evaluated. Usages of verbs in aorist are also detected in different texts gathered from scientific papers, religious texts and different literary genres like essay, story/ novel, memoir, travel writing, letter, drama, poem, biography, autobiography. At the end of these analyses and assessments carried out in these texts regarding semantic and contextual fields, it is apparently revealed that finite verbs used in aorist have meaning focusing on subject rather than tense.

Key Words: Modality, mode, tense, manner of action, aspect, finite verb, -(A/I)r morpheme, aorist.

Özet

Bu makalede, Türkçede -(A/I)r biçimbirimi ile çekimlenen ve “geniş zaman(aorist)” terimi ile karşılanan çekimli fiillerin kiplik anlam alanları belirlenmiştir. Bu alanları belirlerken, fiillerin kılınış, görünüşü bakımından türleri, kiplik zarfları ile kullanımları, bu fiillerin kullanıldığı metin ve anlatım türü dikkate alınmıştır. Geniş zamanlı fiillerin anlam alanlarının belirlenebilmesi için, önce semantik daha sonra bağlama dayalı alanlara bakılmıştır. Bağlama dayalı anlam alanlarını belirlemede farklı türlerdeki yazılı metinlerden cümle ve metin düzeyinde örnekler dikkate alınmıştır. Bilimsel metinler, dini metinler, deneme, hikâye/roman, anı, gezi yazısı, mektup, tiyatro, şiir, biyografi, otobiyografi gibi türlerden seçilen bu metinlerdeki geniş zamanlı kullanımlar saptanmıştır. Bu metinler üzerinde semantik ve bağlama dayalı yapılan çözümler sonucunda, geniş zamanlı fiillerde, zaman odaklı değil, özne odaklı kiplik anlamlarının belirgin olduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kiplik, kip, zaman, fiilde zaman, kılınış, görünüş, çekimli fiil, -(A/I)r biçimbirimi, geniş zaman (aorist).

¹ Bu makale, Fransa Rouen Üniversitesi'nin 3-5 Eylül 2014 tarihleri arasında Rouen’da düzenlediği 17. Uluslar arası Türk Dilbilim Kurultayı’nda sunulmuş olan bildirisinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

² Yrd. Doç. Dr. Trakya Üniversitesi, e-posta: gunaynesrin@hotmail.com

I. GİRİŞ

Türkçede fiil çekim ekleri, fiilde zaman, görünüş ve kiplik olmak üzere üç anlam alanının dilbilgisel biçimlenişidir. Bunlardan görünüş ve kiplik Türkçe dilbilgisi kitaplarında yaygın olarak fiilde zaman konusu başlığı altında incelenmiştir ve çoğu zaman kip, zaman ve görünüş kategorileri birbirine karıştırılmıştır. Bunda şüphesiz Türkçede çekimli fiillerin bu üç kategoriyi de içine alan bir işlev alanını kapsamasının etkisi vardır. Ancak özellikle kiplik anlam alanlarını belirlemede çekimli fiili merkeze alan fakat sadece çekimli fiille açıklanamayacak kadar geniş anlam alanları karşımıza çıkar. Dolayısıyla bu kadar geniş alanı kapsayan anlam alanını, sadece bir biçimbirim ya da çekimli fiille bağlamak mümkün değildir, bu alanın belirlenmesinde cümle ve metindeki diğer dilbilgisi kategorilerinin de etken olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu makalede, Türkçede -(A/I)r biçimbirimi ile çekimlenen ve “geniş zaman(aorist)” terimi ile karşılanan çekimli fiillerin kiplik anlam alanları belirlenmiştir. Bu alanları belirlerken, fiillerin kılınış, görünüş bakımından türleri, kiplik zarfları ile kullanımları, bu fiillerin kullanıldığı metin ve anlatım türü dikkate alınmıştır. Geniş zamanlı fiillerin anlam alanlarının belirlenebilmesi için, önce semantik daha sonra bağlamsal alanlara bakılmıştır. Bağlama dayalı anlam alanlarını belirlemede farklı türlerdeki yazılı metinlerden örnek bölümler dikkate alınmıştır. Bilimsel metinler, dini metinler, deneme, hikâye/roman, anı, gezi yazısı, mektup, tiyatro, şiir, biyografi, otobiyografi gibi türlerden seçilen bu metinlerdeki geniş zamanlı kullanımlar saptanmıştır. Bu metinler üzerinde semantik ve bağlama dayalı yapılan çözümlenmeler ve değerlendirmeler sonucunda, geniş zamanlı fiillerde, zaman odaklı değil, özne odaklı kiplik anlamlarının belirgin olduğu ortaya konmuştur.

II. Eylemde Zaman, Kip, Görünüş

II.1 Eylemde Zaman

Tek bir tanıma sığdırmanın mümkün olmadığı zaman, yüzyıllar boyunca en başta filozofların ve din âlimlerinin yoğunlaştığı, anlamlandırmaya çalıştığı bir kavram olmuştur. Arapça kökenli bir kelime olan zaman, olayın adı ile anılarak onun vuku anını ifade eder, felsefede “geçici zaman” olarak da tanımlanır. Geçici zaman; değişim, gelişim, yok oluş, yeniden varlık âlemine giriş özellikleri taşır(Kalın 2005:23). Fiil ve fiilde zaman, dil dışı gerçeklikteki zamanın, değişim ve gelişimin dilde ifadesini bulmuş biçimdir. Fiilin ifade ettiği anlamın özünde bir değişim ve gelişim anlamına bağlı bir iç zaman gönderimi vardır. Zaman belirleniminin dildeki çekirdek yapıları olan fiiller, Wittgenstein’in olgu bağlamını resmeden dilsel tasarımlar³ olarak tanımladığı cümlelerin de omurgasıdır Çünkü özne varlığını ancak hareket bir başka ifadeyle değişim ile ortaya koyabilir ve bu hareket ya da değişim ile birlikte, zaman kavramı da anlamsal daireye girecektir. Reichenbach, fiilde zamanı “*bir olayın fiziksel zaman içerisinde konuşlandırılmış gramatikal ifadesidir*” biçiminde tanımlar (1947:289). Comrie ise fiilde zamanı tanımlarken bir referans noktasından söz eder ve referans noktasıyla ilişkilendirerek bir yeri işaret eden bir sistem olarak adlandırır (1984: 53). Klein, fiil zamanının, konu edilen zaman(topic time) zamanındaki ilişkiyi gösterdiğini belirtir. (2009:41)

II.2. Kılınış / Görünüş

Dilbilgisinde hareketi, oluşu, kılışı vb. sembolize eden her fiilin kendi tarzını yansıtan iç zamanı vardır ki buna dilbilimde “*kılınış*” denir. Bir de değişik zaman, mekân, özne

³ Bkz. Soykan 2006: 21.

noktalarından gerçekleşen ve anlamsal olarak çoğu zaman görecelik yönü ağır basan bir dış zaman gönderimi vardır ki bunun dildeki tezahürü, özneyi ve zamanı yapısında barındıran “çekimli fiil” yapısıdır. Yalın hali ile bir “iç zaman” anlamı taşıyan fiil, çekim eki aldığı anda, kılınışı ya değişir ya da aynı kalır. Johanson kılınış tipindeki değişiklikleri sınırlama, tekrarlama, farksızlaştırma biçiminde üç farklı başlıkta incelemiştir. (Uğurlu 2003: 128). Bu değişim geçirmiş çekimli fiil yapısının iç zamanına “görünüş” denir. Görünüş, özneye bağlı olarak sübjektif anlam değeri, kılınış olayın tabiatı ve içkin anlamlarıyla ilgili olduğu için objektiftir (Bacanlı 2014:29). Comrie’ye göre eklenen biçimbirimler aracılığı ile sözdizimine sunulan dilbilgisel görünüş bitişli ve bitişsiz olmak üzere ikiye ayrılır (1976: 37). Smith’e göre görünüş türleri şöyledir:

- a) Edimsellik (activity)
- b) Tamamlama (accomplishment)
- c) Bitirme (achievement)
- d) Durum (state)
- e) Anlık gerçekleşim-tek kerelik (semelfactive) (2007: 482)

Edimsellik, gerçekleşmesi belirli bir zaman dilimi gerektiren, ancak uzun bir zaman dilimine yayılmayan, fiziksel ya da bilişsel süreçleri içeren, sıradan bir son noktası olan, yapısı, özellikleri her koşulda her yerde aynı olan ve gerçekleşmesi belirli süre içeren hal türüdür. (Edimsel eylemler dinamik, süreklidir ve sonlu değildir: *koş-, şarkı söyle-, oynar-, dans et- vb.*

Tamamlama, belirli bir ölçüde süre içeren tamamlanma eylemlerinde tek ve değişmeyen bir son nokta vardır. O da eylemin tamamlanmasıdır. Tamamlama eylemleri, dinamik, süreklidir ve sonludur: *sandalye yap-, bina yap-, okula yürül-, bir bardak çay iç- vb.*

Bitirme, kısa sürede gerçekleşen ve belirli bir zaman dilimiyle sınırlanabilen eylemleri içerir. Bitirme eylemleri dinamik, sürekli değildir, sonludur: *bul-, kır-, tanı- vb.*

Anlık gerçekleşim eylemleri, dinamik, sürekli değildir ve tamamlanmamıştır: *göz kırp-, kapıyı çalmak vb.*

Smith’in görünüş türleri ile etkileşen belirteçleri ise şöyle gruplandırır:

- a) *Zaman odaklı belirteçler:* dün, geçen yıl, Ali gitmeden önce, beş saat...
- b) *Tamamlama belirteçleri:* bir saat içinde, bir saatte, iki hafta içinde.
- c) *Sürerlik belirteçleri:* bir saat için, saat 1’den 3’e kadar, saatlerce, iki gün boyunca, iki gündür, epeydir, iki günden beri, hâlâ
- d) *Sıklık belirteçleri:* sık sık, asla, haftada üç kez, her hafta, her gün,
- e) *Yönlendirme anlamlı belirteçler:* henüz / daha, artık / bile (1983: 480).

Johanson’a göre kılınış belirlemedeki ölçütler şunlardır:

- a) *Ön sınır vurgulayanlar [+ÖS]:* [x-di ve hâlâ x-iyor] [Oturdu ve hala oturuyor] [saat 1’de x-di ve on dakika sonra hâlâ x-iyordu]
- b) *Sınır vurgulamayanlar [-SV]:* [x-meye başladı ve hâlâ x-iyor] [Okumaya başladı ve hala okuyor]
- c) *Son sınır vurgulayanlar [+SS]:* [x-di ve hâlâ x-ik] [Uyandı ve hala uyanık] (Uğurlu 2003: 128).

II.3. Kiplik / Kip

Kiplik, fiil ile özne arasındaki ilişkiyi belirler, kip ise kipliğin dilde ifade ediliş biçimidir. Kiplik temel anlamda fiil ile özne arasındaki ilişkiyi belirtirken, kip kipliğin dilde ifade ediliş biçimidir. Kip, konuşmacının dile getirdiği önerme hakkındaki yorumu olarak tanımlanabilir (Akerson 2007: 268). Kipsellik esasen anlambilimsel bir kategori olmakla birlikte, dilde şifrenirken işe zorunlu olarak biçimsel bir bileşen de eklenir. Dilsel biçimler ise kendi aralarında işlevsel ilişkiler kurar. Kipsel mantık geleneğinde kipsellik, genellikle olasılık-gereklik ikiliği çerçevesinde incelenmektedir. Bazıları isteği de kipsellik alanına ilave etmektedir (Rentsch 2013: 130). Von Wright'tan bu yana, en yaygın kiplik tasnifi *bilgi kipliği* ve *yükümlülük kipliği* biçiminde yapılmaktadır. Bilgi kipliği konuşurun, bilginin gerçekliğine dair tutum ve yargısını yansıtır. Sözelimi “*Ayşe belki uçağı kaçırmıştır.*” cümlesi, “*belki*” sözcüğü ve “-Dir biçimbirimi nedeniyle, konuşurun, bilginin doğruluğundan emin olmadığına işaret eder. Yükümlülük kipliği ise ifadenin daha çok söz-eylem gücü üzerinde durur. Zorunluluk, izin, taahhüt vb. eyleyicinin sorumlu olduğu davranışları bildirir. “*Bu formu doldurmalısın.*” cümlesi, zorunluluk bildirdiği için yükümlülük kipliğiyle ilişkilidir (bk. Kerimoğlu 2011).

Bilgi ve yükümlülük kipliğinden başka dinamik kiplik olmak üzere üçüncü tür kiplik kategorisi vardır. Dinamik kiplik isteklerin, niyetlerin ve yeterliliğin ifadesiyle ilgilenir: “*Ahmet piyano çalabilir.*”, “*Ayşe keşke buraya gelse.*” vb. Gerçek dışılık kipliği, gerçek dünyada olmayan, olamayan, olmaması gereken durumları betimler, diğer bir ifadeyle bu tür kipsellik işaretleyicileri konuşanın konuşma anında var olan alternatif bir dünyayı tasvir eder: *Eğer demin erken dönülmüş olsaydı öyle bir şey olmazdı.* (Bacanlı 2010: 85) Sweetser, bir biçimin hem bilgi hem yükümlülük kipliği karşılayabilmesine birçok dilde rastlandığını belirttiğinden sonra, asıl olanın yükümlülük anlamı olup bilgi anlamının ondan geliştiğini gösteren güçlü tarihi, toplum dilbilimsel ve psikolinguistik delillerin bulunduğunu ifade eder. Sweetser’in iddiası yükümlülük ve bilgi anlamlarının ayrı ve alakasız anlam olmadığı; yükümlülükten bilgiye metaforik anlamla gelişen iki anlamın var olduğudur (Aslan Demir 2008: 25).

Kiplik içinde ele alınan belli başlı ifade türleri şunlardır:

1. Yükümlülük kipliği

- a) Olanaklılık
- b) Zorunluluk
- c) Gerekliklik
- d) İzin
- e) Yasak
- f) Emir
- g) İstek
- h) Niyet / gönüllülük

2. Bilgi kipliği

- a) Doğrulanmış
- b) Karar verilmemiş
- c) Yanlışlanmış
- d) Varsayım / Çıkarım
- e) İhtimal
- f) Aktarım (kanıt)
- g) Duyum (kanıt)

3. Devinim kipliği

- a) Yeterlilik
- b) Gönüllülük (Kerimoğlu 2011:83).

Türkçede kiplik türlerinin tamamını aktarabilecek dilbilgisel ve sözlüksel birimler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kiplik Türkçede tamamen dilbilgiselleşmiş diyemeyiz. Yani Türkçe daha çok karma bir kiplik sistemine sahiptir. Bu yönüyle kiplik Türkçenin bütüncül yapıda işleyen bir sistem olduğuna kuvvetli bir işarettir.

III. Türkçede Geniş Zaman

Türkçe dilbilgisinde yaygın olarak “geniş zaman(aorist)” terimi ile karşılanan, -(A/I)r biçimbirimi ile çekimlenen fiillerin, zaman, kip ya da görünüş bildirimi konusunda farklı görüşler vardır. Bilinen ilk gramer kitabı olan ve dilimize “*Gramer Sanatı*” olarak çevrilen eserde, fiilin üç zamanı üzerinde durulur: *şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman*. Ayrıca “*sınırsız geniş*” anlamına gelen “aorist” kelimesiyle geçmişte olmuş bitmiş bir olayın ifade edildiği belirtilir (Thraks 2006: 47).

Geleneksel dilbilgisi çerçevesinde yapılan çalışmalara bakıldığında, -(A/I)r biçimbirimi ile çekimlenen geniş zamanının geçmiş şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan bir “bildirme kip”i olduğu konusunda yaygın görüş vardır.

Geniş zamanın zaman işlevinin açıklanmasında üç zaman arasında sınırsız denecek kadar geniş bir kullanılışa sahip olduğu, zaman içinde kendiliğinden pek belirli bir yeri olmadığı, kullanışa göre değişebildiği üzerinde durulur (Banguoğlu 1986: 462). Korkmaz, geniş zaman kipinin zaman üstü bir anlatıma sahip olduğunu, geniş zaman kipiyle karşılanan geçmişlik, şimdilik ve geleceklik anlamlarının kesin ve belirli olmadığını, nispi bir belirsizlik taşıdığını, bunun da doğrudan fiildeki görünüş olayı ile ilgili olduğuna dikkat çeker (2003: 637). Ergin, geniş zaman eklerinin devamlılık, ihtimal ve her zaman, geçmiş zamanla şimdiki zamanı içine alan bir zaman, gelecek zaman olmak üzere üç çeşit zaman ifade ettiğini, alışkanlık, bilimsel gerçekler, yasalar ve atasözlerinde tercih edilen yapılar olduğunu belirtir. Bu özellikleriyle, bildirme kipleri arasında, tasarlama kiplerine yaklaşan bir kip olarak değerlendirir (1985: 291). Akerson, geniş zamanı “dilimlenmemiş zaman” başlığı altında inceler. Geniş zamanın süregiden, yinelenen, genel geçer, zaman içinde oldukça geniş bir dilimi kapsayan bir olayın ifadesinde kullanıldığını belirtir, görece bir bitmezlik ifadesi taşıdığı üzerinde durur (2000: 145). Ayrıca Uzun’a göre, geniş zamanın bütün zamanlara gönderimde bulunması, gerçekte onun bu üç zamanın hiçbirine doğrudan gönderimde bulunmadığını gösterir. Bu zaman ekiyle yapılan işin, bir eylemin zamanının belirtilmesi değil, onun bir alışkanlığı, bir yeteneği, bir yeterliği vb. aktarması olduğu görülür (2004: 161). Aydemir’e göre, geniş zaman ekinin birincil işlevi, hâkim bir kipsellik bildirmektir. Kipsellik işlevinin alt alanları olarak, odaklı olmayan genel şimdiki zaman, süreç safhasını (intraterminal) yansıtan görünüş ve olayların güncelleştirilmesini sağlayan ve göreceli bir zamana gönderim yapan anlatım tabanı işlevleri söz konusudur (2010: 27). Yavaş, geniş zamanın, zamandan çok; isteğe işaret eden ve bir varlığın doğal niteliğini tanımlayan görünüş (aspect), kip (mood) ifadesi yansıttığını öne sürer. Aksan, “*Eğer yalnız bildirme söz konusuysa bildirme kipine özgü bir anlatım biçimi, konuşanın genel bir tasarlama, isteği, koşullanmayı bağımlılığı dile getirdiği anlatım biçimine uygun olarak isteme kipleri kullanılır*” der (2009: 101). Yaman ise emir, süreklilik ve yakınlık, yeterlilik, bitmişlik, şaşkınlık, ihtimal ve itaat, tahmin tedbir, olumsuzluk, çaresizlik, normal karşılama, başlangıç, tehdit ve temenni anlamlarında kullanıldığını, Ediskun emir, rica inkâr semantik alanlarına da girdiğini belirtir (Yaman

1999:115; Ediskun1992: 181) Korkmaz'ın Türkçedeki geniş zaman çekimi üzerindeki tespitleri şöyledir:

Geniş zaman kipi üzerinde genel olarak şu saptamalar yapılır:

- a) Geçmişten geleceğe uzanan geniş bir zaman kesimindeki oluş ve kılışları içine alır.
- b) Üç zaman (geçmiş-şimdi-gelecek) arasında gidip gelen bir esnekliğe sahiptir.
- c) Zaman üstü bir anlatımı vardır.
- d) Göreceli bir belirsiz zaman anlamı taşır (2003: 637).

Bu görüşler değerlendirildiğinde, öncelikle “geniş zamanı (aorist) “bildirme kipleri” başlığı altında incelemenin terminoloji konusunda karışıklığa neden olduğu anlaşılır. Çünkü dilbilimde kip ve zaman farklı dilbilgisel kategorilerdir. Ancak Türkçe’de zaman ekleri aynı zamanda kiplik anlam alanına da girdiği için böylesi bir iç içe geçmişlik söz konusudur. Dilbilim bakımından geniş zaman (aorist) üzerine saptamalara bakıldığında ise, biçimbirimin zaman bildirmediği, kip ve görünüş değerlerini taşıdığı görüşü ağır basar. Uzun (1998), geniş zamanın isteme alışkanlık, yetenek yeterlik kipi olduğunu, Uzun ve Emeksiz (2002), Yavaş (1982), Savaşır (1986), Göksel ve Kerlake (2005), Erkman-Akerson geniş zamanın değişik anlam alanlarıyla kiplik ve alışkanlık görünüşü bildirdiğini belirtirler. Erkman-Akerson ayrıca, zamanın gerçekte kesintisiz süregiden bir akış olduğunu ve tam da bu noktada geniş zamanı başı sonu belli olmayan bu akış içinde gerçekleşen “*dilimlenmemiş zaman*” terimi ile açıklamanın mümkün olduğunu vurgular (2007: 262).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere -(A/I) r biçimbiriminin, çok geniş bir anlam alanına yayıldığını, bu biçimbirimin hangi dilbilgisel kategoride yer aldığına ilişkin çok farklı görüşlerin olduğunu görürüz. O halde, geniş zamanın anlam genişliğini bu farklı görüşlerden hangisi tam ve doğru olarak betimlememizi sağlar?

Bu soruya cevap vermek için önce, geniş zamanın semantik anlamını çözümlemekle başlayabiliriz. Rentzsch’e göre, bir ögenin semantik anlamı, çeşitli bağlamlarda ortaya çıkmakla birlikte ögenin bağlamsal okuyuşuyla özdeş değildir. Ögenin semantik anlamını saptamak için ögenin prototipik okuyuşlarını belirli bir bağlamda ortaya çıkan somut okuyuşlardan ayırt etmek gerekir. Bununla birlikte, bir ögenin semantik anlamını tespit edebilmek için pek çok somut örneklerdeki okuyuşlarını incelemek, bağlama bağımlı anlamsal bileşenleri bağlamdan bağımsız anlamsal bileşenlerden ayırmak gerekir (2013: 131). Bu görüşten hareketle önce, -(A/I)r biçimi ile çekimlenmiş eylemlerin yer aldığı çekirdek cümleleri, bağlamdan kopuk, prototipik olarak okuduğumuzda, semantik alanın özne tarafından gerçekleştirilen eylemin özneye ait bir nitelik olduğu noktasında odaklandığı görülür. “*gördüm/ gördü*” çekirdek yapısındaki eylemin zamanına ilişkin zihnimizde boş anlam alanı oluşmaz. Sadece ayrıntıya ilişkin sorular sorabiliriz. Bunlar da eylemin istemine bağlı tamlayıcı öğelerle cevaplanacaktır. Ancak “*görürüm / görür*” ifadesinde zihnimizde hemen zamana ilişkin bir soru oluştururuz: “*Ne zaman görürsün / görür?*” Bu demek oluyor ki gördüğüne veya göreceğine veya görüyor olduğuna ilişkin net bilgi geniş zamanın çekirdek yapısından çıkarılamaz. Başka bir ifadeyle geniş zamanın semantik anlam alanında zamana doğrudan gönderim yoktur. Zamana ilişkin çıkarım için bağlamsal okumalara ihtiyaç doğar. Bu da dilbilgisel kategori olarak geniş zamanın doğrudan zaman işlevli bir çekimli fiil olmadığının bir göstergesidir. Semantik çözümlemelere bağlamsal değerle bakıldığında devreye görecelik özelliği de girer ki geniş zamanlı yapılarda da zaman göreceli bir noktada kalır. Bu noktada geniş zamanın “*her zaman*” kapsayan bir anlamsal skalaya yayıldığını söylemek güçtür. “**şimdi görürüm; o*

halde geçmişte de gördüm” yaklaşımı dil dışı gerçeklikle örtüşmemektedir. Her zaman olmasa da göreceli olarak şimdi veya olasılığa bağlı gelecek anlamını taşıyan geniş zaman çekirdek yapıları, bu noktada zamana ilişkin tamamlayıcıya ve referans noktalarına gereksinim duyarlar. Bu tamamlayıcıların başında zarflar gelir.

Kanaatimizce, öznenin fiile dayalı niteliğini aktaran geniş zamanlı fiil, öznenin varlığına bağlı bir sürerlik görünüşü içerir. Bu sürerlik görünüşü, prototipik okumalarda geniş zamanın her zamanı kapsadığı biçiminde değerlendirilmesine etken olmaktadır. Hâlbuki zamanın sınırı zikredilen öznenin varlığının sınırına ve eylemin görünüşüne bağlı bir alanı kapsar. Başka bir ifadeyle geniş zamanlı cümle, zikredilen mevcut özne ve fiilin içinde bulunduğu zamana göre anlamlandırılır. Geniş zamanın ifade noktası şimdiki zamanda odaklanır.⁴ Geçmişe gönderim yapılmaz, gelecek de varsayım ya da olasılık dâhilinde anlam alanına alınır. Bu da doğal olarak zamanda ve anlamda bir belirsizlik algısına neden olur. Geniş zaman “her zaman, çoğu zaman, kimi zaman, sık sık” gibi belirteçlerle uyumludur. Bunun nedeni bu fiil yapılarının her zamanı kapsamasından değil, sonuna geldiği fiilin kılınışını sürerlik biçimine dönüştürmesindedir. Bu sürerlik de içinde bulunduğumuz anda algıladığımız öznenin varlığına ve eyleme bağlıdır.

Örnek olarak, kılınış bakımından bitimli eylemlerden olan “*bitir-, bul-, doğ-, öl-, var- vb.*” fiillerin geniş zamanlı çekirdek yapıları anlam olarak eksik bir anlatım ögesi varmış gibi algılanır ve bu yapılar sıklık belirteçleri ile anlam bütünlüğü oluşturamaz. Bitimli fiillerin anlam özelliği -(A/I)r biçimbiriminin işlevi ile örtüşmez. Geniş zamandaki sürerlik görünüşü, anlık bitiş özellikli “*doğ-, öl-*” fiil kökleriyle çekimlenmiş biçimlerde bir çelişki oluşturur. Bu fiiller anlam olarak, öznenin kontrolü dışında gerçekleşen anlık bitimli fiillerdir. Bu nedenle çekirdek yapıda, prototipik okumalarda bu eylemler geniş zamana uyumlu değildirler ve sıklık belirteçleriyle kullanılamazlar:

*Mehmet Akif (*sık sık, *haftada üç kez, *her hafta, *her gün) doğar.*

Ancak bu görünüşteki fiiller tarih metinlerinde, bu metinlerin anlamsal dokusu nedeniyle, bitimli bir görünüşe dönüşerek bilgi kipliği anlamıyla kullanım alanına çıkabilir.

Bu durumda geniş zamanın, fiili, zaman odaklı değil, özne odaklı bir biçimde ifade eden, kiplik anlam alanını içerdiğini söylemek mümkündür. Geniş zaman kategorisinin gerek semantik gerekse bağlamsal anlam alanları dikkate alındığında kiplik anlam alanında yer aldığını görürüz.

Geniş zamanın zamansız bir ek olup olmadığı konusuna gelince, geniş zamanın geçmiş, şimdi, gelecek zaman bildirimleri gibi göreceli bir zaman akışı çizgisinde konumlanabilir bir referans noktası yoktur. Çünkü bu bildirimde amaç eylemin hangi zamanda yapıldığı değil, öznenin ne yaptığını belirtmektir. Özne şimdiki zaman konumundadır ve gerçekleştirdiği eylemle tanımlanır. Zaman bu anlamda vurgusudur, yalnızca eylemin iç yapısı ve zaman belirteçleri aracılığı ile bir zaman gönderimi varmış gibi görünür.

⁴ Kanaatimizce geniş zaman, şimdi zaman odaklı anlamı dolayısıyla Türk Dili’nin hemen hemen bütün tarihi dönemlerinde ve bazı ağızlarda, şimdiki zaman çekiminde de kullanılmıştır. 15. yüzyıl Klasik Osmanlı Sahasında bugünkü şekliyle şimdiki zaman ekine geçiş vardır. Ayrıntılar için bkz. Türk (1996). Aynı biçimbirimle gösterilen şimdiki zaman ve geniş zaman arasında, şimdiki zamanın zaman çizgisinde hem konuşma anının hem de referans noktasının şimdiki zaman olması, geniş zamanın ise konuşma anının şimdiki zaman olmasına rağmen belirli bir referans noktasının olmaması bakımından fark vardır. Bu farkı daha ayrıntılı olarak belirleyebilmek için artzamanlı, semantik ve bağlamsal çözümlemelere dayalı karşılaştırmalara ihtiyaç vardır.

Örnek olarak “*Yarın gelirim.*” cümlesinde “*gel-*” fiilinin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesi öznenin keyfiyetine bağlıdır, öznenin bulunduğu noktadan yani şimdiki zamandan olasılığa yönelme vardır. “*Yarın*” zarfının kesin gelecek zaman anlamına rağmen cümlede fiilin gelecek zamanda yapılacağına dair bir kesinlik yoktur, çünkü cümlede, anlam olarak öznenin fiille olan bağı, öznenin keyfiyeti daha baskın gelmektedir.

IV. Geniş Zaman ve Kiplik Bildirimi

Türkçede -(A/I)r biçimbirimi varlıkların fiil ya da durumlarına bağlı anlam alanlarının aktarımında kullanılan bir kip ekidir. Geniş zamanlı cümlelerde anlam özneye yüklem arasındaki bağ üzerine odaklanır. Öznenin varlığına, isteğine, niyetine, durumuna bağlı olarak gerçekleşen bir fiil söz konusudur. Bu bakımdan-(A/I)r biçimbiriminin kiplik kategorisi içinde incelenmesi gerekir. Bu biçimbirim ile çekimlenen filler bilgi kipliği, devinim kipliği ve yükümlülük kipliğinden her birinin anlam alanına girebilecek zenginliktedir. Kipliğin anlamsal belirsizlik özelliğinden dolayı çözümlemelerde yapısal ve anlamsal etmenleri göz önünde bulundurmamak gereklidir. Bu bakımdan sırası ile bilgi, yükümlülük ve devinim kipliği bakımından geniş zamanın kullanım alanları anlama etken unsurlar dikkate alınarak çözümlenmelidir.

IV. 1. Bilgi Kipliği

-(A/I)r biçimbirimi ile çekimlenmiş fiiller, geçmişteki olayların ifadesi için ve geçmiş zamana gönderimli zarflarla uyumlu değildir. Söyleme döktüğü andan itibaren varlığını algıladığımız öznenin geçmişteki durumu ile ilgili bilgi sahibi olmadığımız için yakın geçmiş gönderimli zarfları geniş zamanla kullanamayız. Bu durum geniş zamanın kılınışı ile de yakından ilgilidir. Görünüş ve kip ekleri, [-geçmiş] özelliğe sahip olduğundan, dolaylı geçmiş dışı alana gönderim yapar. Geniş zamanlı fiiller kip kategorisinde olduğu için [-geçmiş] özelliğindedir, geçmiş zamanla uyum sağlamaz. Geniş zamanda konuşma anı ve referans noktası andır; geçmiş referansı yoktur:

*dün *geçen ay *o gün *beş yıl önce	okur	okumaz
--	------	--------

Ayrıca geçmişten başlayıp âna kadar süren eylemler ile uyumlu olan “hâlâ” da geniş zamanla uyumsuzdur. “Hâlâ” zarfı dolaylı olarak geçmişe gönderim yapmasıdır:

**Hala oturursun / oturur.*

Yakın geçmişe gönderim yapmayan ve yakın geçmiş gönderimli zarflarla uyumlu olmayan geniş zamanlı cümleler, tarihi metinlerde ve biyografilerde, bilgi kipliği olarak kullanılır.

- (1)Sultan Mesud’la birlikte Keyhatu Konya’ya *girer*. 1288’de Germiyanlar dâhil, Türkmen beyleri Sultan Mesud’a *itaat ederler*... Konya Selçuklu payitahtında artık bürokrasi, tümüyle İlhan’ın İran’dan gönderdiği İranlı bürokratların *eline geçer*. (İnalçık 2009: 39) (tarihi metin)
- (2) Paul Ricoeur’un 27 Şubat 1913’te Valence’da dünyaya gelişinden altı ay sonra annesi ve bundan iki yıl sonra da İngilizce öğretmeni olan babası *ölür*. Dünya Savaşının başladığı sırada, Ricoeur ve ablası, büyükanne ve

dedelerinin bakımına *girer*, daha sonra da, yaşamı boyunca onlarla ilgilecek olan bekâr teyzelerinin... (Ricoeur 2000: 57) (biyografi)

Nasıl oluyor da yakın geçmiş ifadesi için uygun olmayan geniş zaman tarihteki olayların anlatılmasında ve biyografilerde kullanılmakta hatta tercih edilmektedir?

Yukarıdaki (1) ve (2) numaralı örneklere bakarak geniş zamanın geçmiş zamana gönderim yaptığını söyleyemeyiz. Bu metinlerdeki "1288", "27 Şubat 1913" tarihlerini kaldırırsak ve tarihe ait art plan bilgilerimizi dikkate almazsak geçmiş zaman gönderimi de ortadan kalkar, metin bir tarihi değerini kaybeder, sadece bir anlatı niteliğine bürünür. Fiillerin her biri tamamlanmışlık görünüşündedir ve doğrulanmış bilgi kipliği değerindedir. Bir başka nokta olarak ise, zarf olarak tamamlama ve şimdiki zaman odaklı "artık" zarfının kullanıldığını görürüz. Bu zarfla uyumlu olması geniş zamanın referans noktasının şimdiki zaman olduğunu gösterir. Bütün bu zarf gönderimleri güncel ya da yakın geçmişe ilişkin bir gönderim ifade etmez doğrudan doğruya eylemlerin kesinlikle gerçekleştiğine ilişkin anlamı sağlayan objektif, kanıta dayalı bilgi kipliği değerindedir. Bütün tarihsel anlatılar yaygın olarak 3. şahıs bakış açısı ile dile getirilir. Bu örneklerde de, eylem çekiminin 3. teklik/çokluk şahıs bakış açısı ile anlatıldığı dikkat çeker. 3. tekil kişi anlatımında anlatı kendi kendine anlatılıyormuş izlenimi verir (Günay 2007: 140). Bu metnin nesnellik, değeri, doğruluğu tartışılmayacak bilgi kipliği özelliğindedir. Tarihi anlatılarda, biyografilerde, bilimsel metinlerde, yasa ve yönetmeliklerde, atasözlerinde dini metinlerde geniş zaman bilgi kipliği değerindedir.

Bilimsel metinler yaygın olarak aktarıma dayalı kanıt kipliği ile söyleme dökülür. Bunun için de en uygun olan yine geniş zamandır. Bu tür metinlerde kiplik zarfları anlam belirleyici olarak pek kullanılmaz. Kanıta dayalı bilim adamı isimleri, veriler, doğrudan aktarımlar anlamı güçlendirir. Bu noktada şart cümlelerinin sonuç kısmında her tür metinde en yaygın kullanılan kip geniş zamandır. Bu da eylemler arası neden-sonuç bağı üzerinde biçimlenen bilgi çıkarımının geniş zamana uygun olduğunu gösterir:

(3) Sokrates ne Krtylos'un ne de Hermogones'in savunduğu dil görüşlerini *onaylar*. Hermogenes'in konvansiyona dayalı ve iletişim aracı olarak hizmet gören keyfi dil anlayışına *karşı çıkar*: başarılı bir şekilde iletişim kuruyorsak, bu dilin keyfi olmadığı *anlamına gelir*. (Demir 2007: 17)

Bilimsel metinlerde kimi zaman, edilgen dönüşümle özne odaktan silinir, fiil odaklı, bütün durumları ve varlıkları kapsayıcı bilgi kipliğine dönüşür:

(4) Normatif dil, bu anlamda, eyleme kılavuzluk etmek olan işleviyle *tanımlanır*... Söz verme, verilen her sözün kişinin kendini yükümlemesi anlamına geldiği doğru olsa bile, tanımı gereği adil değildir; yalnızca söz vermenin uygulanması için adil ya da değildir *denebilir*. (Ricoeur2000: 29, 50)

Genele yayılan ve yükümlülük kipliğine giren yasak ve kural koymaya yönelik ifadeler yaygın olarak edilgen dönüşümlü -mAz biçimbirimi ile daha uyumludur: -(A/I)r bu bağlamda kural değil yükümlülüğün izin anlam alanındadır:

Yüksek sesle konuşulmaz / konuşulur.
Kırmızı ışıkta geçilmez / geçilir.

Bu anlamlara baktığımızda -(A/I)r, -mAz biçimbirimlerinin her zaman birbirinin birebir olumsuz anlamlı fiil çekimleri meydana getirmediğini de gösterir. Birisi yasak diğeri izin / kural semantik alanındadır.

Yasa ve Yönetmeliklerde, yine kurumların, kişilerin fiile dayalı yükümlülükleri yükümlülük kipliğinin genelleştirilmiş biçimi diyebileceğimiz bilgi kipliği olarak söyleme dökülür:

(4) Türkiye Yükseköğretim Kurulu, yükseköğretim kurumlarının öğretimini *planlar, düzenler, denetler*, koordinasyonunu *sağlar*; bu kurumların kanunda belirtilen amaç ve ilkeler doğrultusunda kurulmasını, geliştirilmesini ve tahsis edilen kaynakların etkili bir biçimde kullanılmasını *sağlar* ve öğretim elemanlarının yetiştirilmesi için planlama *yapar*.⁵

Atasözlerinde de genellemeye dönüşmüş, yükümlülükten bilgiye geçiş anlamı görülür:

- (5) İstedigini söyleyen istemedigini *işitir*.
 (6) Ulu kuşun kısmeti ayağına *gelir*.
 (7) Sayılı koyunu kurt *kapmaz*.
 (8) Susuz ağaç *meyve vermez*.

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ve insanların eyleme ve duruma bağlı nitelikleri geniş zamanlı eylemlerle sıralanmıştır:

(9) Onlar, gaybe iman edip, namazı titiz bir şekilde *kılarlar* ve kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden *ınfak ederler*. Ve onlar, hem sana indirilene *iman ederler*, hem de senden önce indirilene... Ahrete yakini olarak da bunlar *inanurlar*. (Bakara Suresi, 3, 4)

(10) Bilmeli ki Allah bir sivrisineği hatta daha üstününü misal olarak getirmekten *çekinmez*. ... Evet, Allah onunla birçoklarını *şaşırtır*, yine onunla birçoklarını *yola getirir*. Fakat onunla ancak, o fâsikları *şaşırtır*.(Bakara Suresi, 26)

Otobiyografilerde fiil, doğrudan doğruya -(A/I)r, biçimbirimi ile çekimlenmez. Bu tür metinlerde yazar ile anlatıcı aynı kişidir, yazar okurun karşısına anlatı kişisi olarak çıkar. Bu nedenle geçmişte yaşadıklarını, gerçekleştirdiği eylemleri dış odaklayım ile anlatamaz. Kişilerin fiilleri ile nitelik kazandığı geniş zamanlı metinlerde kişinin eylemi âna yöneliktir. O nedenle geçmişe gönderim yapılan otobiyografilerde geniş zamanlı eylemler anlam bakımından kabul edilebilir değildir:

- (11) *1 Ekim 1929'da babamın görevli bulunduğu İzmir'de *doğarım*.
 *Çocukluğum İstanbul, Ankara ve Elazığ'da *geçer*. *Ankara Atatürk Lisesine kaydolup 1948'de bu liseyi *bitiririm*.

Ancak anıların belirli bir kesitinde geçmişteki eylemler anlatı niteliğinde ifadesini bulur veya -DI biçimbirimi ile geçmiş gönderimi yapılır. Biyografilerde hayat hikâyesi anlatılan kişinin geçmişte gerçekleştirdiği fiillerin betimlemesi yapılır Bu anlatımda delile dayalı bilgi kipliği özelliği vardır:

- (12) ... Fatih Sultan Mehmed devri şairlerinden olan Huffi, Edirnelidir. Esnaf şairlerdendi. Kendisi ayakkabıcı (mestçi) olduğundan bu mahlası *kullanırdı*. ... ümmi olmasına rağmen kültürlü insanları *sever*, boş zamanlarında onlarla görüşür ve sohbetlerinde *bulunurdu*. (Canım 1995: 32) (biyografi)

⁵ <https://yeni-yasa.yok.gov.tr/files/deaed4775cb01c29786a7dda47c57672..pdf> (erişim tarihi: 26.08.2014)

(13) Ben doğduğum şehirde, Edirne’de yaşarken, oradan geçen Meriç Nehri için çocukça şiirler *düzerdim*. Nehir denildiği zaman Meriç’i *anlardım*. Fakat orada Meriç, bana genç kız kadar güzel *görünürdü*. Belki onun suyu da çamurlu *akardı* ama bana öyle *gelmezdi*. (Aydemir 2013: 69)(anı)

Şart cümlelerinde 3. şahıs çekimleri ve edilgen yapılarda çıkarım bilgi kipliği değerindedir, ancak 1. 2. şahıslarda devinim ya da yükümlülük kipliğinde ifade edilebilir:

(14) (Ancak) hava güzel olursa pikniğe gidilir. (bilgi kipliği)

(15) (Ancak) hava güzel olursa pikniğe gidebilirsin / gidersin. (yükümlülük kipliği)

Bilgi kipliğindeki kimi kullanımlarda geniş zaman sanki gelecek zaman ifadesi taşır gibi görünür:

(16) Ona haber verdim, (galiba / belki) gelecek.

(17) Ona haber verdim (*galiba / belki) gelir.

Yukarıdaki 16. ve 17. cümlelerde eylemin gerçekleşme olasılığı farklı anlam boyutlarıyla dile getirilmiştir. 17. cümlede eylem “o” öznesi tarafında gerçekleştirilecek ya da gerçekleştirilmeyecektir, bu bağlamda olasılık vurgusu vardır. 16. cümlede geleceğe yönelik olasılığı düşük düzeye çeken “belki”, “galiba” belirteçlerinden her ikisi de kullanılabilir; “Galiba”, eylemin gerçekleşme olasılığının daha güçlü olduğu cümlelerde ve görünüş olarak bitimli eylemlerde kullanılır. Ancak 17. cümledeki “gelir” eylemine “galiba” belirteci ile olasılık anlamı kazandırılmaz. Bu noktada, “galiba” belirteci kesinlik bildirmeyen, gerçekleşip gerçekleşmeyeceğinden tam emin olamadığımız, gerçekleşmesi tamamen özneye bağlı geniş zamanlı eylemlerle uyumlu bir zarf değildir:

(18) Galiba yol göründü sevdaya. (KGK)

(19) Galiba fark etti / fark edecek / fark etmiş / *fark eder / *fark etmez / *fark etse

Geniş zamanlı çekimler, bilgi kipliğinin tipik işaretleyicilerinden olan, olasılık / kesinlik işlevli -Dİr biçimbirimi ile de kullanılmaz. Özne odaklı eylemin gerçekleşme olasılığını yansıtan geniş zamanlı yapılara aynı işlevli başka bir biçimbirim getirilemez:

(20) Akşamları balkonda otururum (*-dur).

20. cümlede 1. teklik şahsın “*oturma*” eylemini gerçekleştirdiğine dair özne odaklı bilgi aktarılmıştır. Özne ve eylem arasında kurulan net bir bağ ile aktarılan bu bilgi, başka bir olasılık ifadesiyle uyum sağlamayacak kadar kuvvetli bir bağdır.⁶

IV. 2. Yükümlülük Kipliği

Geniş zaman, yükümlülük kipliği olarak olanaklılık, izin, yasak, istek, niyet / gönüllük vb. anlam alanlarını kapsar. Ancak kesin emir ve zorunluluk çağrışımı zayıftır.

(21) Ödevini bitir.

(22) Ödevini bitirirsin.

⁶ -Dİr biçimbirimi Türkçede diğer çekimli eylemlerin 1. kişisinde de yaygın kullanılmaz sadece “-miş-İmDİr” yapısında, “bilmezden gelme” anlamının olasılığa bağlı ifadesi olarak kullanılır. 3. şahıs çekimlerinde sıklıkla kullanılmakla birlikte, görülen geçmiş zaman, geniş zaman, şart, istek ekimlerinde hiç kullanılmaz. Bu biçimbirimin işlev ve anlam alanlarını belirlemek için müstakil araştırmalara ihtiyaç vardır.

Yukarıdaki 22. cümle, anlam olarak dış etkene bağlı yönlendirme ifadesi taşısa da “bitirme” fiilinin gerçekleşmesi ya da gerçekleşmemesinde özne odaklıdır. 21. cümledeki emir yapısı ile karşılaştırılınca bu durum daha netleşir.

“*Bunu yapabilirsin*” olanaklılık ve izin, “*Ben yaparım*” gönüllülük ve istek ağırlıklı yapılarıdır ve dış öge yönlendirmesi olsa da eylemin gerçekleşmesi yine öznenin iç dinamiklerine ve isteğine bağlıdır:

(23) Ara sıra bir teselli gibi: “Mülazım gelince çıkar, anlatırım, isterse beni yine dövsün...” diye söyleniyordu. (MH, 32) -istek-

Aynı zamanda edim-söz değeri taşıyan bazı kullanımlarda geniş zaman şimdiki zamana gönderim yapıyor gibi algılanabilir. Bu kullanımların diğerlerine göre en belirgin farkı 3. şahıs değil 1. ve 2. şahıs ağzlarından ifadesini bulmasıdır. Yükümlülük kipliği altındaki olanaklılık, gereklilik, istek içinde bulunulan anda ve öznel bir biçimde yapılır. Bu durum sanki geniş zamanın şimdiki zaman anlamına kaydığı izlenimini verir ama bağlama bakıldığında şimdiki zamanın sadece diyalogların yaşandığı anı belirleme noktasında yer aldığı görülür:

“*teşekkür ederim, rica ederim, özür dilerim, tercih ederim, yalvarırım, fark etmez, affedersiniz, dikkati çekmek isterim, bilmem, zannetmem, korkarım, sanmam/sanırım, isterim, dilerim, tebrik ederim, kutlarım vb.*” gibi kiplik anlamlı eylemler daha çok 1./2. şahıslar arasındaki konuşmalarda yaygın kullanım alanı bulur. Kılınış olarak durum bildiren eylemlerin daha çok 1. teklik şahıs ile uyumlu olduğu görülür. Hatta bir kısmı kalıp söz değeri yüklenir. Bunun nedeni bu biçimbirimin özne ile yüklem arasındaki bağı ve öznenin durum ve eylemle ilgili bakış açısını en etkili ve en yakın perspektiften aktarabilme işlevine sahip olmasıdır.

Emir, istek ve rica anlam alanlarında emirden daha düşük vurgulu ifadelerde kullanılır. Kesin emir ifadesi değil, gönüllüğe bağlı bir istek ifadesi ile kullanılır. Buna emir semantiğinin düşük vurgulu ifadesi demek mümkündür:

- (24) Derslerine çalış.
 (25) Derslerine çalışsın mısın?
 (26) Derslerine çalışabilir misin?

Bu cümleler için “*emir > istek > rica*” sıralaması yapmak mümkündür. Emirde dış etken söz konusuysen, istek ve ricada dış etkenin gücü azalır, çalışma fiilini gerçekleştirmesi istenen kişinin gönüllülüğü (iç etken) ağır basar:

(27) Nevres, ne güzel ismin var. İsmi herkeşe duyurmak istemez miydin? “Sana yardım etmek isterim Nevres. Dostun olmak isterim.” (P, 182,)

(28) İmam: “Biraz girer misin? Ben de şimdi sana, kaleme uğrayacaktım...” dedi. (MH, 65)

IV.3. Devinim Kipliği

Devinim kipliği cümledeki eyleyicinin yüklemle ifade edilen fiili gerçekleştirme kapasitesine sahip olup olmadığı bilgisiyle ilgili bir kiplik türü olarak değerlendirilir. Cümlede eyleyiciyi yine eyleyicinin iç dinamiklerinin yönlendirdiği ifade biçimleri devinim kipliği içerisinde ele alınır. Yükümlülük kipliğindeki dış otoritenin yerini iç otorite

diyebileceğimiz eyleyici odaklı bir yönlendirici merkez almıştır. Devinim kipliğinin en karakteristik belirleyicisinin geniş zamanlı yapılar olması eylemin doğrudan doğruya eyleyen (özne) odaklı olmasıdır. Bu durum 1. 2. şahıs öznelerinde çok net bir biçimde çözümlenebilir. Başka bir deyişle iç dinamiklere bağlı yeterlik, gönüllülük ve istek ifadeleri en etkili ifadesini geniş zamanda bulur.

(29) ...ufak bir münasebetsizliğini duyarsam, seni karakola çeker, eşek sudan gelinceye kadar *döverim*, kemiklerin kırılır anladın mı? Şimdi arş! (MH, 11/17) (istek)

(30) “Şimdi vaktim yok, kuyuya ip saldım da, bu ne kurak... Akşama *görüşürüz!*” cevabıyla yürümek istedi. (MH, 65) (İstek)

(31)“Acaba” diyordu “*Kandırabilir miyim?*” Beynini yakan bir şimşekle karar verdi. “Şimdi *gelirim!*” dedi. (MH, 158) (yeterlik-istek)

(32) Meryem Meryem benimle bir daha böyle konuşma Meryem
Ay sessiz sedasız bir çingenedir
İnan ol başımı *alır giderim*
Ama nereye *gidebilir*
O da ayrı mesele (SS, 30) (istek-yeterlik)

(33) Ey şiir arayıcısı ey esrik kişi
Şu son dönemecini de aşınca gecenin
Doğacak gün artık gündüze ilişkin değil
Bu ağartı ancak yürekle *karşılabilir* (SS, 64) (olanaklılık)

(34) Siz ne dersenez *yaparız*. Fakat bizi ezen devletin istediğini *yapmayız*. (Ç, 52) (istek-gönüllülük)

V. Geniş Zaman ve Alışkanlık Bildirimi

Bir fiilin sık tekrar edilmesi sonucunda alışkanlık haline gelmiş olması sadece semantik açıdan bakılarak belirlenemez. Metin bütünlüğüne dayanarak anlam çözümlenmesi sonucunda alışkanlık olup olmadığı belirlenir.

“*Ayşe her gün / sık sık öksürür.*” cümlesi alışkanlık anlam alanında değildir. Fiil, anlık süreç bildiren görünüşte olduğu için sık tekrarlanma anlamındadır. Ancak bağlama bağlı yapılacak çıkarımlara bağlı olarak dikkat çekme amaçlı bir alışkanlığa dönüşmüş öksürme fiilinden söz edilmiş olabilir. Bunun belirleyicisi metnin bütünlüğüne sindirilmiş anlamda gizlidir. Bu nedenle alışkanlık bildirimi özelliğine temkinli yaklaşmak gereklidir. Tamamlama belirteçleri olan, “*bir saat içinde, bir saatte, iki hafta içinde*” vb. belirteçlerle cümle bütününe daima bir nesneye ihtiyaç duyulur:

(35) *Bir saat içinde / bir saatte yürür.

(36) Bu yolu bir saat içinde / bir saatte / *sık sık yürür.

35. cümle anlam bakımından kabul edilebilir değilken, 36. cümle fiili son sınır vurgulayan görünüşe dönüşmüş ve bu yapıyla sıklık zarflarını alamaz hale gelmiştir. 36. cümle kiplik anlam alanında bağlama göre farklı anlamsal alanlarda kullanılma boyutu vardır. Doğrudan bilgilendirme amaçlı olasılık ifadesi taşıyabileceği gibi, devinimsel eyleyiciye yönelik iç yeterlik anlamı ile kullanılması söz konusudur.

Geniş zaman yönlendirme anlamlı “*henüz, daha*” zarfları ile kullanılmaz. Bu zarflar, tamamlanmış görünüşlü fiillerin olumlu / olumsuz biçimleriyle kullanıldığından, sürerlik görünüşlü geniş zamanla uyumlu değildir:

*Daha gelmedi. / Henüz geldi. / *Henüz gelmez / gelir.*

“*artık*” zarfı ile -(A/I)r biçimiyle içinde bulunulan andan geleceğe doğru bir olasılık / istek anlamı ile kullanılır. 3. teklik şahıs öznesinde olasılık anlamı da vardır:

(37) Bu kadar zamandan sonra *artık gelirsin.* (yükümlülük-istek)

(38) Bu kadar zamandan sonra *artık gelir.* (bilgi-olasılık)

“*Bile*” edatı ile iç yeterliği pekiştiren ve belirli bir nesneye yönelen anlam alanları söz konusudur.

(38) Bir kale *bile yaparım*

Sürerlik belirten ve belirli bir zaman dilimini içeren “*bir saat için, saat 1’den 3’e kadar, saatlerce, iki gün boyunca*” zarfları ile görünüş bakımından devamlılık vurgulayan bir çizgide yeterlik ve istek kiplik alanlarını kapsayıcı şekilde kullanılır “*iki gündür, epeydir, iki günden beri*” zarflarının bitimli vurgusu ile uyumlu değildir.

“*hâlâ*” sadece şimdiki zamana bağlı sürece bağlı kullanıldığı için geniş zamana uygun değildir. Ancak “*hala yürür durusun*” sürerlik anlamlı birleşik fiille kullanım alanına çıkabilir.

Bu örneklerden yola çıkarak diyebiliriz ki, sıklık zarfları ile ve diğer görünüş zarfları geniş zamana değişik anlam boyutları kazandırabilir. Ancak bu zarflar, özne yüklem arasındaki doğrudan bağı sağlayan geniş zamanlı yapının görünüş anlam alanları ile uyumlu olması gerekir. Geniş zamanın alışkanlık ifadesi doğrudan doğruya eylemin görünüş özelliğiyle ilgilidir; bu uyumun kurulduğu aşamadan sonra ise alışkanlık bildirimini, metnin üretim amacı ve/veya türü ile ilgilidir.

VI. Sonuç ve Öneriler

-(A/I)r biçimbirimi Türkçede kiplik belirleyici biçimbirimler arasında yer alır. Bu biçimbirim ile çekimlenen geniş zamanlı fiiller (aorist), göreceli zaman çizgisinde belirli bir zaman noktasına gönderiminde bulunmaz. Bu fiiller şimdiki zaman referans noktasından, eyleyici ve fiil arasındaki bağı ifade eden kiplik bildiriminde kullanılır. Bu bağlamda, geniş zamanlı yapılarda, fiilin ne zaman gerçekleştiği değil, eyleyicinin ne yaptığı vurgulanır.

Esas olarak bilgi, yükümlülük ve devinim kipliklerinin anlam alanlarını birbirinden çok keskin çizgilerle ayırmak mümkün değildir. Devinimden yükümlülüğe ve son olarak da bilgi kipliğine uzanan bir anlam genişlemesi vardır. Bunun yanı sıra Türkçe, tek bir gramatikal yapıyla açıklanamayacak karma ve bütüncül bir kiplik sistemine sahiptir. Karma ve bütüncül bir yaklaşımla anlamlandırılan ve yapısında geniş zaman bulunan düşünceye dayalı metinlerde yaygın olarak bilgi kipliği ve devinim kipliği; olaya dayalı metinlerde ise yükümlülük kipliğinin anlam alanları dikkat çekicidir. Tarihi, biyografik, bilimsel metinlerde, kanun, kural vb. bildiriminde, kutsal kitaplardaki metinlerde bilgi kipliği değerindedir. Özellikle edilgen dönüşümlü fiil yapılarında genelleme içeren bilgi kipliği dikkat çekicidir. Yükümlülük kipliği olarak, emir ve zorunluluk vurgusu zayıf, öznenin gönüllülük, istek / niyetine bağlı edim-söz anlam alanında kullanımı yaygındır.

Yeterlik birleşik fiili ile kullanılan rica ifadesi (örn. *Çalışabilir misin?*), özne odaklı ricanın en karakteristik biçimidir. Öznenin fiili gerçekleştirme kapasitesine sahip olup olmadığı ile ilgili olan devinim kipliği bildirim, Türkçede yaygın olarak geniş zamanlı fiille ve özellikle yeterlik birleşik fiil tabanlı çekimlerle ifade edilir.

Bu kiplik anlamlarının yanı sıra geniş zamanlı fiiller bağlama dayalı olarak, alışkanlık görünüşü de bildirir. Eyleyicinin yeterlik ve / veya alışkanlığına dayalı bu ifadeler bağlama dayalı olarak devinim ya da bilgi kipliği değerindedir.

Türkçede geniş zamanlı fiillerin kiplik haritasını tam olarak belirleyebilmek için, Türk Dilinin bütün dönemlerini ve ağızlarını içeren bütüncül ve karşılaştırmalı anlam çözümlemelerine dayalı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Eser Adı Kısaltmaları:

Ç: Çankaya
KGK: Kendi Gök Kubbemiz
MH: Memleket Hikâyeleri
P: Pinhan
SS: Sevda Sözleri

Kaynakça

- Aksan, Y. (2003). Kılınış ulamına yaklaşımlar ve türkçede kılınış. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları* 68-81. İstanbul: Multilingual.
- Aydemir, İ. A. (2010). *Türkçede zaman ve görünüş sistemi*. İstanbul: Grafiker.
- Bacanlı, E. (2014). *Kılınış kategorisi ve altaycada kılınış belirleyicisi olarak art fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Benzer, A. (2012). *Türkçede zaman, görünüş ve kiplik*. İstanbul: Kabalıcı.
- Comrie, B. (1976). *Aspect*. Cambridge: Cambridge University.
- Comrie, B. (1985). *Tense*. Cambridge: Cambridge University.
- Corcu, D. (2005). Zorunluluk kipliği -mAlı'nın anlamsal iç yapısı *Dilbilim Araştırmaları* 33-44. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Ediskun, H. (1992). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- Gökmen, S. (2003). Görünüş kuramı çerçevesinde zaman belirteci-Hal türü etkileşimi. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. 82-97. İstanbul: Multilingual.
- Gül, D. (2012). Semantic operator and the modal meanings of suffix -Ar. *Dilbilim Araştırmaları 2012 / 1*, 21-38. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Johanson, L. (2002). Aspectotemporal connectivity in Turkic text construction, text subdivision, discourse types and taxis, *The Verb in Turkish* s. 187-198. Philadelphia: John Benjamins.

- Kalm, F. (2005). *Felsefe ve bilim ışığında Kur'an'da zaman*. İstanbul: Rağbet.
- Karadoğan, A. (2009). *Türkiye Türkçesinde kılınış*. Ankara: Divan.
- Kerimoğlu, C. (2011). *Kiplik incelemeleri ve Türkçe*. İzmir: Dinozor.
- Klein, W. (2009). How time is encoded. *The expression of time* s. 39-82. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Kocaman, A. (1983), Türkçede kip olgusu üzerine görüşler, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1980- 1981*, 81-85, Ankara.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Lyons, J. (1977). *Semantics I-II*. Cambridge: Cambridge University.
- Reichenbach, H. (1947) The tenses of verbs. *section 51 of Elements of Symbolic Logic* 287-298. New York: The Macmillan.
- Rentzsch, J. (2013). Türk dillerinde kipsellik ve kipselliğin anlambilimsel haritası. *Bilig*, 67: 129-168.
- Smith, C. (2007). Tense and Temporal Interpretation. *Lingua* 117, 419-436.
- Smith, C. (1983). The theory of aspectual choice. *Language* 59: 3, 479-510.
- Taylan, E. E. (2002). On the relation between temporal/aspectual adverbs and the verb form in Turkish. *The Verb in Turkish* 97-128. Philadelphia: John Benjamins.
- Türk, V. (1999). Türkçede şimdiki zaman kavramı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1993*, 291-340, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uğurlu, M. (2003), Türkiye Türkçesinde bakış (Aspektotempora). *Türkbilig* 5, 124-133, Ankara.
- Uzun, N. E. (2004). *Dilbilgisinin temel kavramları* (2. Baskı). İstanbul: Pandora.
- Van Schaaik, G. (2002). Periphrastic tense/aspect/mood. *The Verb in Turkish* 61-95. Philadelphia: John Benjamins.
- Yaman, E. (1999). *Türkiye Türkçesi'nde zaman kaymaları*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavaş, F. (1979). The Turkish aorist. *Kansas Working Papers in Linguistics*. 4 / 1, 41-49.
- Zeyrek, Deniz, (2003), Temporal organization and discourse structure. *Studies in Turkish Linguistics*, 419-428. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

Örneklerin Alındığı Eserler

- Atay, F. R. (2009). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif.
- Aydemir, Ş. S. (2013). *Suyu arayan adam*. İstanbul: Remzi.

- Beyatlı, Y. K. (2003). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Canım, R. (1995). *Edirne şairleri*. Ankara: Akçağ.
- Demir, G. Y. (2007). *Sosyal bir fenomen olarak dilin belirsizliği*. İstanbul: Paradigma.
- İnalçık, H. (2009). Osmanlı tarihinde dönemler devlet-toplum-ekonomi. *Osmanlı Uygurluğu 1* s. 30-235. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Karay, R. H. (2009). *Memleket hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap.
- Ricoeur, P. (2010). *Söz edimleri kuramı ve etik*. Atakan Altınörs (Çev.) Bursa: Asa.
- Süreya, C.(2000). *Sevda sözleri*. İstanbul: Yapı Kredi.
- Şafak, E. (2006). *Pinhan*. İstanbul: Metis.
- Yazır, E. M. H. (2012). *Hak dini kur'an dili*. Ankara: Akçağ.

İnternet Kaynakları

<https://yeniayasa.yok.gov.tr/files/deaed4775cb01c29786a7dda47c57672..pdf>(erişim tarihi 26.08.2014)